

תשעה באב - זיכרון רטרנספקטיבי, התבוננות וקינה

בתשעה באב, חולה שאין בו סכנה אינו צם. מתייחסים אליו כמו שמתייחסים למי שבמצב של פיקוח נפש.

תשעה באב הוא תענית ציבור והוא גם יום אבלות.

יש ראשונים שסוברים שזה לא רק דין של יום אבלות אלא יש לתשעה באב דין של יום הראשון של אבלות. לפיהם לא מניחים תפילין בטי' באב כמו שאבל לא מניח תפילין ביום ראשון של אבלות. הדין שאבל יום ראשון אינו מניח תפילין נלמד מהפסוק פארך חבוש עליך. ויש ראשונים שסוברים שדין זה שייך גם לתשעה באב. זו שיטת המהר"ם מרוטנברג. אך לפי הרא"ש כן מניחים תפילין. הרא"ש סובר שאמנם תשעה באב הוא יום של אבלות, אבל הוא לא נחשב ליום ראשון של אבלות. אבל הרא"ש אומר שבזמנו מנהג אשכנז היה שלא להניח תפילין בתשעה באב. הרמב"ם אומר שיש מקצת חכמים שאומרים שיש להניח תפילין של יד ולא להניח של ראש. זה הלכה נפרדת בתשעה באב על בסיס הפסוק השליך משמים ארץ תפארת ישראל. היום, המנהג הוא שגם בני אשכנז מניחים תפילין, אך רק אחר הצהרים במנחה. המקור של מנהג זה הוא במחבר.

תענית תשעה באב היא תענית ציבור. יש בה קריאת התורה וגם מפטירין בנביא. צרת החורבן היא צרת הציבור ולכן תשעה באב היא תענית ציבור. הגמרא אומרת שאין תענית ציבור בבבל אלא תשעה באב בלבד. כמובן יום כיפור הוא תענית ציבור. יום כיפור הוא התענית צבור הקלאסית.

מדוע שאר התעניות נקראות תעניות יחיד ולא תעניות ציבור? בתשעה באב כולם חייבים לצום. שאר הצומות הן תעניות חלקיות - עוברות ומניקות פטורות מלצום בהן, לעומת תשעה באב ויום הכיפורים, בהם גם עוברות ומניקות חייבות לצום. זה לא מפני שתשעה באב הוא יותר חמור. אלא מפני שזוהי הגדרת תענית ציבור, שצריכה להיות תענית כל-כולל. גופו של התענית של תשעה באב הוא תענית כל-כולל. בעצם, יש שלושה הבדלים בין תענית יחיד לתענית ציבור. 1. בתענית ציבור כולם חייבים לצום, גם עוברות ומניקות. 2. בתענית ציבור מתחילים את הצום מהלילה. 3. בתענית ציבור, אסורים בחמשת העינויים, אכילה ושתייה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המיטה.

קול בריסק

הגות ועיון מבית אבא

היום ככולו. ועוד ענה להם, אפילו מצד דין אבלות שיש בשאר העינויים אי אפשר לומר מקצת היום ככולו. שאומרים מקצת היום ככולו רק כשיש מלאות של אבלות. אבל תשעה באב הוא לא מלאות של אבלות. אלא כל היום הוא תשעה באב. אז איך שייך לומר על זה מקצת היום ככולו? הרי כל היום הוא תשעה באב.

*

יש דין מיוחד באבלות של תשעה באב שאין באבלות רגילה. בתשעה באב יש דין של אמירת קינות.

בהפטרה אנחנו קוראים (פסוק ט"ז)

כה אָמר ה' צְבָקוֹת הַתְּבוּנוֹ וְקִרְאוּ לְמִקְוֹנוֹת וְתִבְוֹאֵינָה וְאֶל-הַחֲכָמוֹת שְׁלָחוּ וְתִבְוֹאֵנָה. וְתִמְהַרְנָה וְתִשְׁנֶה עָלֵינוּ נְהִי וְתִרְדְּנָה עֵינֵינוּ דְמָעָה וְעַפְעָפֵינוּ יִזְלוּ-מֵיָם.

התבוננו וקראו למקוננות ותבאנה - יש פה הלכה מיוחדת של אמירת קינות בתשעה באב. זוהי הלכה מיוחדת באבלות של תשעה באב. אין כזו הלכה בדיני אבלות רגילה. באבלות רגילה יש בכי, אבל אין קינות. הגמרא אומרת שלושה לבכי, אבל אין באבלות רגילה קינות. זה מפני שבאבלות חדשה לא צריכים לעורר את האדם לבכות. אבל באבלות ישנה יש בעיה, צריך לעורר את האדם לבכות. הוא לא מרגיש בכלל את השבר וצריך לעורר אותו. אבלות חדשה זה דבר טבעי. הוא יודע לבכות ולא צריכים להגיד לו איך לבכות. זו תגובה טבעית של בן אדם כשהוא אבל. שהוא בוכה. זו אבלות ספונטנית. לא צריך ללמד את האבל איך להתאבל ואיך לבכות. הוא יודע בעצמו. זו תגובה ספונטנית. הבעיה היא באבלות ישנה. באבלות של תשעה באב יש הלכה נפרדת לקונן. הנביא אומר את זה. וזה מפני שהאבלות קיימת כבר קרוב ל-2000 שנה ואנשים כבר התרגלו אליה. באבלות ישנה אין תגובה ספונטנית. צריך ללמד את האנשים איך לבכות על חורבן בית המקדש. שחורבן הוא מציאות וריאליות כבר קרוב לאלפיים שנה. ואנשים לא מסתכלים על ריאליות כדבר לא נורמלי. יש צורך לעורר את זיכרון הרטרו-ספקטיבי, מהעבר הרחוק. היהודי צריך לחוות את החורבן כאילו זה קורה עכשיו.

באופן אחר, אפשר להסביר את שיטת המהר"ם מרוטנברג על הנחת תפילין בתשעה באב - שגם המהר"ם מרוטנברג לא מתייחס לתשעה באב כיום ראשון של אבלות אלא לא מניחים תפילין בתשעה באב מפני שתשעה באב יום המר והנמהר. שתשעה באב וודאי נחשב כיום המר והנמהר. אמנם מבחינת מנין הימים של האבלות זה לא היה צריך להיחשב כיום ראשון של אבלות אבל פה יש דין מיוחד של יום המר והנמהר והדין של יום המר ונמהר כן שייך בתשעה באב. שגם אבל ביום הראשון שלא מניח תפילין, זה לא מדין יום הראשון אלא זה מדין של יום המר והנמהר. וגם תשעה באב הוא יום המר והנמהר ולכן לא מניחים תפילין בתשעה באב.

כל החמישה עינויים האסורים בתשעה באב אסורים מדין של תענית ציבור אבל גם מדין אבלות. ביום כיפור חמשת העינויים אסורים רק מצד הדין של תענית ציבור. בתשעה באב יש קיום כפול, קיום של תענית ציבור וקיום של אבלות.

אנשי מצרים שאלו את רב האי גאון אם מותר לשים נעליים לאחר חצות היום בתשעה באב, כמו שבאבלות נחשבת מקצת היום ככולו. ורב האי גאון ענה להם שיש שני קיומים בתשעה באב. קיום מדין של צום וקיום מדין של אבלות. איסור אכילה ושתייה בתשעה באב הוא רק מצד הדין של צום. אנשי מצרים לא הבינו את ענין זה שיש בשאר עינויים בתשעה באב קיום של תענית ציבור אלא הם הבינו שיש בשאר עינויים בתשעה באב רק קיום של אבלות, ובזה שייך לומר מקצת היום ככולו. ולכן הם שאלו את זה כי הם חשבו ששאר עינויים הם רק מצד דיני אבלות והם חשבו שעל דיני אבלות של תשעה באב אפשר לומר מקצת היום ככולו. ורב האי גאון ענה להם שני דברים. רב האי אמר ששאר העינויים בתשעה באב הם לא רק מחמת אבלות אלא הם גם משום צום. ולגבי צום בוודאי אי אפשר לומר מקצת

קול בריסק

הגות ועיון מבית אבא

החוויה הכוללת של גלות. וזה לא דבר שאחד יכול להגיב אליו באופן ספונטני מתוך רגש לבד. צריכים להתבונן ולנתח את האירוע. וזו המטרה של הקינות.

אבלות חדשה נובעת מתוך רגש, תגובה ספונטנית רגשית. אבל אבלות ישנה לא יכולה להיות רק תגובה רגשית אלא היא צריכה להיות תוצאה של התבוננות. על ידי שמעוררים את זיכרון הרטרופקטיבי, מהעבר הרחוק, ועושים אותו לזיכרון חי. לכן המצווה של אבלות בתשעה באב היא מצווה שונה קצת מהמצווה של סתם אבלות. כאן המצווה היא להתבונן. צריכים להתבונן ולהבין שכל הצרות לאורך ההיסטוריה שלנו מאז חורבן בית המקדש הן תוצאה של חורבן בית המקדש. ולמטרה זו אחד צריך עכשיו לחוות מה שקרה לפני אלפיים שנה.

גם השואה היא חלק מהסיפור של חורבן בית המקדש. כשמתאבלים על השואה מתאבלים על תוצאה והמשך של חורבן בית המקדש. חורבן בית המקדש זה לא רק שריפת הבניין הפיזי של בית מקדשינו, אלא הוא חוויה כוללת של כל הצרות של העם היהודי לאורך כל שנות הגלות.

יהודי חייב להבין את הדברים האלו. הוא לא מסוגל להתאבל בצורה ספונטנית. הוא צריך להתבונן ועל ידי זה להגיב בצורה רגשית ולהתאבל. זו הסיבה שאנו קוראים איכה. ההתבוננות הזאת מתחילה בהתבוננות בתורה שבכתב וממשיכה על ידי תורה שבעל פה. מגילה איכה זו תורה שבכתב ואמירת קינות זוהי תורה שבעל פה.

מגילת סופרים היא המקור לקריאת מגילת איכה בתשעה באב. כמו שקוראים בפסח שיר השירים ובשבועות רות. בחוץ לארץ לא תמיד כולם קראו איכה גם בבוקר.

למה קוראים איכה בלילה וביום לא קוראים איכה אלא רק אומרים קינות? כדי להבין את

והסוד הזה מונח בהלכה בליל הסדר שבכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאלו יצא ממצרים. בליל פסח אנו לא חוגגים אירוע שקרה בעבר הרחוק. אלא אנו חוגגים אירוע שקורה עכשיו. הרמב"ם אומר כאילו הוא עכשיו יצא ממצרים. זה קורה עכשיו. והלכה זו אינה שייכת רק לפסח באמירת הלל והודאה אלא אותה הלכה ממש שייכת גם לאבלות בתשעה באב. היהודי צריך לחוות את החורבן כאילו זה נחרב עכשיו. הוא צריך לחוות האבלות כאילו שריפת בית המקדש קרה עכשיו. אנו לא מתאבלים על חורבן שאירע בעבר הרחוק. קשה להתאבל רגשית על אירוע שקרה כמעט לפני אלפיים שנה. אלא אנו מתאבלים על בית המקדש שנשרף רק עכשיו בליל זה. בליל זה יבכין בני. חז"ל אומרים: כל דור שאינו נבנה בית המקדש בימיו מעלין עליו כאילו חרב בימיו. זה לא הפירוש הרגיל. הפירוש הרגיל הוא שיהודי צריך לראות שהחטאים שלו מונעים את בנין בית המקדש. אך לפי ההסבר הזה, יהודי צריך לחוות את החורבן כאילו זה קרה בימיו. זהו הסוד של האבלות בתשעה באב. צריך לחוות את החורבן כאילו זה קורה עכשיו. ולכן אבלות של תשעה באב לא יכולה להיות רק תגובה רגשית. היא לא יכולה להיות נובעת רק מתוך רגש. יש באבלות של תשעה באב אספקט אינטלקטואלי. צריכים להבין את החורבן. צריכים להבין את ההשלכות והתוצאות של החורבן. ואנו במיוחד צריכים להבין שמה שקרה בשואה הוא תוצאה מחורבן בית המקדש. אנו לא מתאבלים על השואה כאירוע בודד. אנו מתאבלים על השואה כאירוע שהוא תוצאה מחורבן בית המקדש. חורבן בית המקדש הוא מושג שכולל לא רק שריפת ההיכל כמעט לפני אלפיים שנה. זה אמנם היה קטסטרופה. אבל זה לא המשמעות של חורבן בית המקדש כמו שבעלי הקינות הבינו את המשמעות של חורבן בית המקדש. אלא חורבן בית המקדש הוא החוויה הכוללת של היהודי בגלות. חוויה זו רק התחילה עם חורבן בית המקדש.

קול בריסק

הגות ועיון מבית אבא

סוכה וארבעת המינים. כל המדרשים על ארבע המינים נמצאים בפיוטים אלו. הפיוטים של רבי אליעזר הקליר הם תורה שבעל פה. יש דעה אחת שהוא כתב את הפיוטים האלו בזמן שהיתה גזירת המלכות שלא ללמוד תורה. הוא כתב אותם כדי שילמדו תורה בזמן התפילה. בפיוטים אלו, רבי אליעזר הקליר מביא מאמרי חז"ל ומדרשים שלא כולם מוכרים לנו. יש הרבה מקומות שהתוספות מצטטים את הפיוטים ומוכיחים שאלות בהלכה מרבי אליעזר הקליר. קינות זה בעצם פירוש של איכה. כל שורה בקינות מפרשת מאמר חז"ל. לפעמים צריכים להתעמק הרבה כדי להבין את זה. זה דומה להגדה של פסח. ההגדה מצטטת פסוקים מן התורה, כמו ארמי אובד אבי, ואז ההגדה מפרשת אותם. וקינות זה תורה שבעל פה שזה הפירוש של איכה. הקינות מסודרים לפי הסדר של מגילת איכה. כמו הקינה של איכה אצת באפיך. זכור ה' מה היה לנו. כל הקינה היא מסביב לפסוק זכור ה' מה היה לנו. או כמו הקינה הראשונה של שבת סורו מני שמעוני עוכרי. הקינה היא לא שלימה. היא מתחילה אצלנו באות סמ"ך. אבל זה סיפור אחר. משפטים בקינה זו מתחילים עם מילה ממגילת איכה. סחי ומאוס השימוני בעדרי חברי. סחי ומאוס הם מילים ממגילת איכה. ספקו כף ומעדו אברי כסלה כל אבירי. סלה כל אבירי. עיני עיני יורדה מים. עיני חכתה לחזון בן ברכיה. פלגי מים ירדו עיני. פלגי סוף זכרה כערו יסודיה. על הר ציון ששמש. על הר ציון שדו שאוני מדני. קינה זו היא פירוש של איכה. יש קינות שמתחילות באיכה. הקינות הם פירוש של איכה. כשאומרים קינות ביום בעצם מפרשים את המגילה שקראו בלילה.

אסור בתשעה באב ללמוד תורה. אבל אסור בתלמוד תורה מפני שכתוב ביחזקאל פרק כד "האנק דום". גם בתשעה באב אסור ללמוד תורה. אך כתוב בברייתא שבתשעה באב הוא קורא בדברים הרעים. תשעה באב אסור ללמוד תורה אבל מותר ללמוד מגילת איכה. באבלות רגילה יש שיטות בראשונים, כמו התוספות במועד קטן כ"א א, שאומרים שאפילו דברים הרעים אסור ללמוד. אסור לאבל ללמוד אפילו הלכות אבלות. יש על זה שתי דעות בתוספות במועד קטן. בתשעה באב, לא רק שמותר אלא נראה מדברי חז"ל שהם מעודדים אותנו ללמוד בדברים הרעים. אבל לגבי אבלות פרטית, יש ראשונים

חורבן בית המקדש כחוויה הטוטאלית של היהודי בגלות, מתבוננים לאור התורה שבכתב ולאור התורה שבעל פה. מגילת איכה היא חלק מתורה שבכתב. ומהי ה"תורה שבעל פה" של סיפור החורבן? מאמרי חז"ל על החורבן, לדוגמא, על קמצא בר קמצא חרבה ירושלים. בחדר בתשעת הימים תמיד למדו הדפים בפרק הניזקין שבהם יש את האגדתא על חורבן הבית. מאמרי חז"ל נותנים לנו להבין את עומק ענין חורבן בית המקדש ואיך הוא חוויה כוללת של כל הצרות של העם היהודי לאורך כל שנות הגלות. ועומק העניין של חורבן בית המקדש כפי שחז"ל הבינו את זה נמצא בתוך הקינות.

רוב הקינות נכתבו על ידי רבי אליעזר הקליר. יש גם את הקינות על ציון כמו ציון הלא תשאל. ויש גם קצת קינות שנכתבו על ידי פייטנים מאשכנז שכתבו קינות על הרצח המוני של יהודי אשכנז במסעי הצלב. אבל רוב הקינות נכתבו על ידי רבי אליעזר הקליר. מנהג ישראל תורה הוא. למה נבחרו הקינות של רבי אליעזר הקליר? מפני שהקינות של רבי אליעזר הקליר הם תורה שבעל פה.

התוספות בחגיגה אומרים שרבי אליעזר הקליר הוא רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי אליעזר הגדול. יש קינות שנכתבו על ידי חכמי אשכנז על הפוגרומים ועל מסעי הצלב, אך רוב הקינות נכתבו על ידי רבי אליעזר הקליר. בנוסף אשכנז, רוב הקינות הן של רבי אליעזר הקליר בגלל שהפיוטים של רבי אליעזר הקליר הם תורה שבעל פה.

הפיוטים בחג הסוכות של רבי אליעזר הקליר מסבירים לנו את המצוות וטעמי המצוות של

קול בריסק

הגות ועיון מבית אבא

פה הוא ספר חתום. אפילו פשוטו של מקרא הוא לא תמיד מובן לנו בלי תורה שבעל פה. יש מילים קשות. ויש משפטים מורכבים. איכה היא אמנם מגילה לא כל כך קשה. אנו מבינים מה הנביא אומר. אבל זה רק ברמה של פשוטו של מקרא. אבל בבוקר אנו מכניסים מטודה שניה איך להבין את מגילת איכה. להבין כל מילה באיכה לאור דברי חז"ל. זה ההבדל בין לימוד חומש ללימוד גמרא. בליל תשעה באב לומדים תורה שבכתב. בתשעה באב ביום לומדים תורה שבעל פה. וזה על ידי אמירת הקינות. אמירת הקינות היא התורה שבעל פה של מגילת איכה. שהקינות נכתבו על ידי גדולי החכמים.

ההיסטוריונים אומרים שרבי אליעזר הקליר היה חי בין המאה השביעית למאה העשירית. אבל אם שייך שר' אליעזר הקליר היה חי בין המאה השביעית למאה העשירית למה לא אפשר לומר שהוא היה חי בין המאה השלישית למאה השתים עשרה? אבל הם באמת לא יודעים ואולי הוא חי לפני כן. אין להם בסיס לקביעה שלהם, והם לא יודעים. אף אחד לא הוכיח שהוא לא מחז"ל. ואפילו אם הוא לא היה רבי אליעזר הגדול אולי הוא עדיין היה מחכמי חז"ל. היחס של הראשונים לרבי אליעזר הקליר עושה רושם שהוא היה מחכמי חז"ל. בתשעה באב, ר' אליעזר הקליר הוא המפרשת של מגילת איכה במונחים של הלכה ומדרש.

למה קוראים איכה? יש לזה שתי סיבות. סיבה אחת היא כדי שתהיה התבוננות ועל ידי ההתבוננות אדם יגיע לאבלות על חורבן בית המקדש. באבלות חדשה אחד לא צריך התבוננות כדי להתאבל. אין אספקט אינטלקטואלי באבלות חדשה. הוא לא צריך להבין כדי להתאבל ולבכות ולהרגיש את האבדה שלו ר"ל. אבל באבלות ישנה יש צד אינטלקטואלי שאחד צריך לעורר את הזיכרון הרטרופקטיבי שלו כדי להתאבל. אדם צריך להתבונן כדי להתאבל. ולכן בתשעה באב לומדים את האירועים של חורבן בית וגלות.

אבל יש עוד סיבה. הגמרא אומרת שמשם תיקן לישראל שיהיו לומדים הלכות הפסח בפסח והלכות החג בחג והלכות עצרת בעצרת. ויכול להיות שזה דין דאורייתא. והגמרא בתחילת מסכת מגילה אומרת שזה

שסוברים שאסור לאבל ללמוד אפילו דברים הרעים. הראשונים מסבירים בזה את ההבדל בין אבלות חדשה לאבלות ישנה. למה אסור ללמוד תורה בתשעה באב? הגמרא בתענית דף ל'. מביאה את הפסוק פיקודי השם ישרים משמחי לב. אבל לגבי אבלות חדשה, הגמרא במועד קטן אומרת שאסור לאבל ללמוד תורה מפני שה' אמר ליחזקאל האנק דום. אבל האיסור ללמוד תורה בתשעה באב הוא מחמת הפסוק פיקודי ה' ישרים משמחי לב. מכיוון שבתשעה באב האיסור הוא מחמת השמחה רוחנית שיש לאחד כשהוא לומד תורה לכן בתשעה באב מותר ללמוד דברים הרעים. אבל באבל האיסור ללמוד תורה הוא מחמת האנק דום שהוא צריך לסבול בשקט ובשתיקה את האירוע הטראגי שהוא עבר. לכן אסור לו ללמוד אפילו דברים הרעים. ונראה שפירוש הדברים הוא שהלימוד בתשעה באב על האירועים של חורבן בית הוא קיום של אבלות על חורבן הבית. להבין את המשמעות של חורבן הבית, ובמיוחד להבין את ההשלכות והתוצאות של חורבן הבית. על ידי זה הוא בא לחוות את האירועים האלו כאילו הם אירעו עכשיו. דבר זה עצמו זהה עם קיום האבלות של תשעה באב. הוא חווה מחדש את כל הקטסטרופה של האבלות וזה עצמו קיום של האבלות של תשעה באב. התבונה הזאת זהה עם האבלות של תשעה באב. וכשאנו מדברים על תבונה זה רק לאור תורה שבכתב ולאור תורה שבעל פה. יש לנו רק שני היבטים אלו. ובעצם תורה שבכתב ותורה שבעל פה מתמזגים להיבט אחד. מה חושבת תורה שבעל פה על אירועים אלו? איך אחד צריך להגיב לאירוע של החורבן. האם החורבן הוא פנומן זמני או זה יותר חוויה קבועה שלא חולפת? האם אחד צריך להיות מדוכא ולאבד תקווה ולהתייאש או אדרבה הוא צריך להיות מעודד להמשיך ולצפות תמיד לגאולה? תורה שבעל פה נותנת תשובה לכל שאלות אלו. וזו עבודה שלנו בתשעה באב. בלילה קוראים תורה שבכתב. אבל תורה שבכתב בלי תורה שבעל

קול בריסק

הגות ועיון מבית אבא

שייך לא רק לפסח, עצרת וסוכות אלא זה שייך גם לפורים. בפורים אדם חייב ללמוד מסכת מגילה. אז לכאורה גם בתשעה באב יש ענין ללמוד את ההלכות של תשעה באב. היינו יכולים לומר שזה שייך רק לזמנים שיש קדושת היום. אבל הגמרא אומרת שהלכה זו גם שייכת בפורים. רואים שזה חל לא רק על ימים שיש בהם קדושת היום. ואם זה נכון לגבי פורים אז זה נכון גם לגבי תשעה באב.

אז איכה נקראת לא רק כספר של קינות. אלא איכה נקראת איכה כספר שמתייחס למהותו של תשעה באב. מבחינה זו, המטרה בוודאי היא להתבונן באירועים של חורבן הבית והגלות. אז תשעה באב הוא לא רק יום של בכייה. הוא אמנם יום של בכייה כמו שכתוב האבכה בחדש החמישי. אבל זה בכייה אינטלקטואלית. אז זה לא רק יום שבו בוכים. אלא צריכים להבין את האירועים, ובמיוחד ההשלכות והתוצאות של האירועים. זה כמו שיש פיצוץ ואחרי הפיצוץ יש ענן של נזק שיצא מהפצצה. יש פיצוץ בהיסטוריה. וזה חורבן בית המקדש. ויש ענן של נזק שיצא מפיצוץ זה. תשעה באב הוא יום של התבוננות בנזק המתמשך. להבין את החוויה הכוללת של היהודי בגלות. וחוויה זו מתפרשת על ידי המדיה של מאמרי חז"ל והקינות שאנו אומרים בתשעה באב.